

MACHO'S, MIETJES EN MENEREN: **Ideaalbeelden aangaande het mannelijk uiterlijk** **vanaf het einde van de achttiende eeuw in Nederland**

Kitty de Leeuw

Tegenwoordig kunnen mannen die dat wensen hun uiterlijk verfraaien door kleurrijke kleding, zachte of glanzende stoffen en sieraden te dragen, of door 'geurtjes' - aftershave, eau de toilette - te gebruiken. Niet iedereen vindt dit echter even acceptabel. Sommigen tolereren het wel bij anderen, maar moeten toch even slikken als hun eigen zoon of partner zich in glimmend rubber of rood fluweel hult, dan wel een oorbel gaat dragen. Anderen, vooral ouderen, wijzen deze praktijken te allen tijde als 'onmannelijk' af. Zij zijn van mening dat een 'echte' man zijn tijd niet verbeuzelt met kleding of cosmetica: pronken met uiterlijk schoon dient hij over te laten aan vrouwen.

De normen en waarden ten aanzien van het mannelijk uiterlijk zijn de laatste decennia gewijzigd. Zo'n mentaliteitsverandering voltrekt zich niet bij alle leden van de samenleving op dezelfde manier of in hetzelfde tempo. Velen hebben de oude idealen in zo sterke mate geïnternaliseerd dat zij ze niet zien als veranderbare cultuurproducten, maar als universele natuurwetten. In het volgende zal echter worden aangetoond dat 'mannelijkheid' en 'vrouwelijkheid' en de repercussies daarvan voor de uiterlijke verschijning historische constructies zijn en dus aan verandering onderhevig. Daarmee dienen zich de volgende vragen aan: Welke ideaalbeelden aangaande het mannelijk uiterlijk zijn er vanaf het einde van de achttiende eeuw in Nederland geweest? Was er per periode sprake van één ideaalbeeld van mannelijkheid of bestonden er meerdere naast elkaar? Hoe zijn deze ontwikkelingen te verklaren? Om een goed beeld te krijgen is het nodig eerst terug te gaan naar het mannelijkheidsideaal van vóór de negentiende eeuw.

Mannelijkheid en kleding tijdens het Ancien Régime

Tot ver in de achttiende eeuw is het bij de elite - adel en patricische bourgeoisie - gewoonte dat zowel heren als dames zich veel moeite getroosten en hoge bedragen uitgeven om een fraai uiterlijk te cultiveren.¹ Beide seksen maken

1 Zie voor de mode in de achttiende eeuw bijvoorbeeld: L. Kybalová, O. Herbenová en M. Lamarová, *Das grosse Bilderlexikon der Mode, vom Altertum zur gegenwart* (Berlijn etc. 1975) 189-221; M. Contini, *Fashion, from ancient Egypt to the present day* (New York 1965) 177-210; J. Laver, *Costume & fashion, a concise history* (Londen 1988) 127-150.

gebruik van cosmetica - parfum, rouge, (haar)poeder - en pronken met een weelderige haardos (heren dragen pruiken) en juwelen. Zowel de heren- als de dameskleding is gemaakt van kostbare stoffen als brokaat, glanzende zijde en fluweel, rijkelijk gegarneerd met kant, borduursels en linten. Dames en heren dragen elegant, tot circa 1720 hooggehakt, schoeisel. Hierbij moet wel worden aangetekend dat de vorm van kleding en accessoires seksespecifiek is: dames dragen een japon, heren een kniebroek, vest en jas (*justaucorps*). Van 'unisex' is bepaald geen sprake. Heren schromen in deze periode niet, onvoordelig geachte punten van hun uiterlijk met hulpstukken te camoufleren: korsetten en valse kuitzen zijn heel gewoon.² De modebladen uit die tijd richten zich op een lezerspubliek van beiderlei kunne en presenteren naast zowel heren- als damesmode ook reisverhalen en opiniestukken.³

Het dragen van modekleding is bij de elite in de achttiende eeuw een onderdeel van de cultivering van een verfijnde levensstijl, noodzakelijk om zich te kunnen blijven distantieëren van sociaal minderen, nu haar economische en politieke macht in Nederland afneemt. De standscultuur vereist daarbij de inspanningen van zowel dames als heren. De ideale man gaat fraai gekleed en gedraagt zich geciviliseerd: hij volgt de etiquette.⁴

Modekleding is het voorrecht van de elite. De lagere sociale strata zijn voor hun kleding vaak afhankelijk van hun werkgever (huispersoneel) of van liefdadigheidsinstanties. Hun ideaalbeeld van mannelijkheid steunt dan ook niet op de kleding, maar is meer fysiek gericht. Het draait om aspecten als gezondheid, recht van lijf en leden zijn, lichaamskracht en behendigheid. Dit fysieke mannelijkheidsideaal geldt ook voor de kleine burgers en de boerenstand die in Nederland in deze periode gehuld gaan in streekdracht. Evenals bij de elite, pronken hier beide seksen met kleurrijke en kostbare stoffen en sieraden, indien sociale status en welstand dat toelaten. Pruiken en cosmetica vormen daarentegen geen onderdeel van de drachten.⁵

2 E. Canter Cremers-van der Does, *The agony of fashion* (Poole 1980) 48-52.

3 In Nederland verschijnt bijvoorbeeld tot 1807 het fraaie modeblad *Elegantia*. Zie: 'Uit oude modebladen' in: J.W.A. Naber, *Om en bij de tentoonstelling "De vrouw 1813-1913"* (Groningen 1913) 19-21; L. Buijsters-Smets, '170 jaar Elegance' in: *Elegance* (dec. 1978).

4 Zie voor de ontwikkelingen in en verklaringen van geciviliseerd gedrag bij de elite: N. Elias, *Het civilisatieproces: sociogenetische en psychogenetische onderzoeken* I en II (Antwerpen en Utrecht 1982).

5 Zie voor de functies van streekdracht in Nederland: Kitty de Leeuw, 'Local costume in the Netherlands, 1800-today; An out-of-date position or a collective stand?' in: *Economic and social history in the Netherlands* 3 (1991) 62-66.

De polarisatie van 'mannelijkheid' en 'vrouwelijkheid' in de negentiende eeuw.

Na de Franse Revolutie verandert het bovenstaande ideaalbeeld van mannelijkheid bij de sociale bovenlaag. In de loop van de negentiende eeuw wordt de snit van het herenkostuum steeds eenvoudiger. De herenjas ontwikkelt zich van de frak met naar achteren rond weggesneden panden, via de redingote met geplooid knielange schoot naar de knielange rechte geklede jas en het korte colbert. De kniebroek wordt vervangen door de lange pantalon, aanvankelijk de spanpantalon met een band onder de voeten, later de pantalon met rechte pijpen. Kanten manchetten en jabots maken plaats voor een glad overhemd en das. In het herenvest blijven nog het langste sierelementen aanwezig: mooie knopen, bewerkte of gedessineerde stof en kleur. In de rest van de kleding krijgen donkere, gedekte tinten de overhand. De echte heer draagt, zeker buitenshuis, bij voorkeur zwart. Het overhemd hoort smetteloos wit te zijn. Schoenen met hoge hakken zijn voor heren taboe, evenals het gebruik van cosmetica, op pommenade voor het hoofdhaar en een bescheiden toiletwater na.⁶

In de loop van de negentiende eeuw verschuift de machtsbalans in economisch en politiek opzicht definitief naar de hogere burgerij. De oude elite van adel en patriciërs wordt voorbijgestreefd door een nieuwe elite bestaande uit bankiers en (rijke) ondernemers. Onder deze toplaag breiden ook de academische beroepen - artsen, advocaten, (hoog)leraren, hoge ambtenaren - hun macht en aanzien uit. Deze nieuwkomers in de sociale bovenlaag wensen zich te distantiëren van het beeld van de losbollige, spilzieke edelman of de zelfgenoegzame rentenier. Het ideaalbeeld van de heer uit de negentiende eeuw is dat van een betrouwbaar en nuttig lid van de samenleving dat zich te allen tijde correct en beheerst gedraagt. Extravagante modekleding en frivole kantjes passen niet in dit beeld. De heer ziet af van 'conspicuous consumption', maar onderscheidt zich van zijn sociaal minderen door 'conspicuous leisure': zijn schone, onberispelijke kleding laat zien dat hij is vrijgesteld van het verrichten van lichamelijke arbeid.⁷

De ontwikkelingen in de herenmode gedurende de negentiende eeuw zijn het beste aan te duiden als een geleidelijke evolutie. Veranderingen betreffen vooral de details, zoals kragen, knopen en boorden. Een echte heer kleedt zich correct: niet te modieus, niet te uitbundig en vooral degelijk. Heren moeten ervoor waken niet de verdenking op zich te laden een 'mietje' te zijn: wie zich goed soigneert, de mode op de voet volgt, teveel kleur in zijn kleding aanbrengt, naar parfum geurt of in het algemeen blijkt geeft van enige ijdelheid aangaande zijn uiterlijk wordt al gauw voor 'verwijfd' versleten. En dat is bepaald geen

6 Zie voor de ontwikkelingen in de herenmode in de 19e eeuw: Kybalová e.a., *Grosse Bilderlexicon*, 223-291; Contini, *Fashion*, 217-260; Laver, *Costume & fashion*, 155-211.

7 Zie voor de uitwerking van de concepten 'conspicuous consumption' en 'conspicuous leisure': Th. Veblen, *The theory of the leisure class* (New York 1953 [oorspr. 1899]).

Een opzichtig geklede dandy rond 1840. Uit: *Modelmensen, geschetst door een modelmensch* (Amsterdam z.j.) 37.

positieve kwalificatie: "verwijfdheid zij ons steeds een gruwel, eene ijd'le praalzucht zij veracht, de Nederlander moet een man zijn en wars van vrouwelijke pracht".⁸

Niet alle mannelijke vertegenwoordigers van de elite en hogere middengroepen houden zich echter aan de bovenstaande normen. Om te beginnen ver raadt de parvenu of 'nouveau riche' zich vaak door zijn protserige kledestijl.⁹ Hij kiest kleding en accessoires die zijn nieuw verworven rijkdom duidelijk tonen en aansluiten bij de esthetische en statusnormen van zijn milieu van herkomst. De parvenu zondigt onbedoeld tegen het mannelijkheidsideaal van de elite. Anders ligt dat bij fatten en dandy's. Zij tonen uitdagend hun voorkeur voor opzichtige, kleurige kleding en accessoires of overdrijven de bourgeois keurigheid tot karikaturale proporties. Het zijn vooral, maar zeker niet uitsluitend, jon-

gere vrijgezellen. Van beroep zijn ze kapper, ambtenaar, klerk of officier. Veel dandy's hebben in het geheel geen beroep, maar rentenieren of studeren. Daarnaast is er het type van de bohémien-kunstenaar met een joyeuze, onorthodoxe kledingstijl. Dandy's staan als het enigszins kan laat op en gaan laat naar bed. Zij gaan veel uit: hun verschijning moet gepresenteerd worden aan het publiek. Hun manier van leven en ook hun houding ten aanzien van hun uiterlijk herinnert aan de achttiende-eeuwse aristocraat. Zij cultiveren een elegante levensstijl die voor een belangrijk deel gelezen moet worden als een protest tegen de burgerlijke saaiheid en degelijkheid.¹⁰

Toch is de mannelijke ijdelheid ook bij de burgermensen niet geheel uitgebannen. Nu de pruiken zijn afgeschaft, wordt het natuurlijke hoofdhaar gecultiveerd: snorren, baarden en bakkebaarden in allerlei soorten en maten sieren het aangezicht van de heer uit de negentiende eeuw. Ook in de accessoires - knopen, wandelstok, hoed, handschoenen, das en dasspeld, horloge - is de

8 Fragment uit 'Het behoud der voorvaderlijke zeden is het behoud van Vaderland en Vrijheid' in: *Zaanlandsch jaarboekje voor het jaar 1848* 185.

9 Zie bijvoorbeeld de beschrijving van de kleding van mijnheer Kegge, die fortuin maakte in de West, en zijn vrouw in: Hildebrand, 'De familie Kegge' in: *Verhalen uit de camera obscura* (Haarlem 1963 [oorspr. 1840]) 181-286.

10 Zie voor een uitvoerige beschrijving van het dandyisme: A. Hielkema, *De dandy of de overschrijding van het alledaagse: facetten van het dandyisme* (Meppel 1989).

heer enige speelruimte gegund, zolang hij blijkt geeft van een 'goede smaak'. Deze laatste wordt gepresenteerd en ook ervaren als een uiting van de persoonlijkheid.¹¹ De vereenvoudigde kleding trekt als het ware vanzelf de blik naar de accessoires en naar de man erin. In deze periode doen bovendien theorieën opgeld waarin ervan wordt uitgegaan dat het uiterlijk het innerlijk weerspiegelt.¹² Het wordt een sociaal spel om iemands karakter aan zijn kleding en fysiek af te lezen. Zo verraaft een spitse, breedgerande hoed "eenen zonderling, of die zulks schijnen wil, die zich met zijn gevoel voor eigenwaarde overschaduwt, zich daaraan vasthoudt, zich voor een meester houdt, en als zoodanig ook bij anderen wil doorgaan".¹³ In feite is deze 'goede smaak' een cultuurproduct: het resultaat van opvoeding, educatie en het verkeren binnen de hogere sociale lagen.¹⁴ De verwachting dat de persoonlijkheid in de uiterlijke verschijning wordt uitgedrukt, geldt in de negentiende eeuw uitsluitend voor heren. Dames worden niet geacht persoonlijkheid te tonen in haar kleedgedrag, maar zich te kleden in harmonie met het fysieke type - teint, haarkleur, gestalte - waartoe zij behoren.

In de eerste plaats dienen dames echter de mode te volgen. Zij behoren veel tijd en aandacht te besteden aan haar uiterlijke verschijning. De wereld van de mode wordt een vrouwendomein bij uitstek. In de negentiende eeuw richten modebladen als *Penélopé*, *Aglaja*, *Toilet* en *De Gracieuse* zich tot een vrouwelijk lezerspubliek. IJdelheid en interesse voor strikjes en kwikjes, cosmetica en kleding, worden gezien als kenmerkende bestanddelen van vrouwelijkheid. In tegenstelling tot de herenmode die in de loop van de negentiende eeuw comfortabeler en soberder wordt, blijft de dameskleding rijkelijk voorzien van ornamenten en - vooral na 1860 - ingewikkeld van snit. Er zijn hulpstukken nodig om het gewenste silhouet te bereiken: meerdere onderrokken over elkaar, een hoepelrok (crinoline) of tournure en niet te vergeten het korset. Het is de belangrijkste taak van een dame een heer als echtgenoot te verwerven (en behouden). Naast een eventuele erfenis en 'onbesproken gedrag' is haar uiterlijk daarbij haar voornaamste wapen.

Het in deze tijd opkomende ideaal van de romantische liefde vraagt om afstand tussen mannen en vrouwen: ze worden gezien als elkaars tegenpool. De andere sekse wordt ervaren als anders, dus spannend en aantrekkelijk. Kleding

11 In 1996 zal van mijn hand een artikel verschijnen over dit onderwerp onder de titel 'Fashion, clothing and personality: implacable enemies or inseparable partners? Origin and development of the "personality cult" in clothing in the Netherlands, 19th and 20th centuries' in een boek onder redactie van A. Schuurman en P. Spierenburg, dat zal verschijnen bij Uitgeverij Verloren (Hilversum).

12 Bijvoorbeeld de fysiognomie van J.K. Lavater en de degeneratietheorie van C. Lombroso.

13 Zie bijvoorbeeld het artikel 'Over het uiterlijk en de houding' in: *De Huisvriend* (1848) 413-414.

14 De socioloog Pierre Bourdieu spreekt in dit opzicht van 'cultureel kapitaal': het bezit van de culturele competentie om statusverschaffende codes, symbolen en gedragingen te kunnen lezen en hanteren. P. Bourdieu, *Distinction: a social critique of the judgement of taste*, (Cambridge, Ma. 1984) 2-6, 280-283.

De polarisatie van mannelijkheid en vrouwelijkheid in de kleding rond 1860. *Une tournure à faire tourner toutes têtes!*, Gravure Vernier. Uit: Laver, *Costume*, 183.

en de verzorging van het uiterlijk ondersteunen deze polarisatie. Ze weerspiegelen bovenal de scheiding in levenssferen tussen mannen en vrouwen in de hogere burgerij. Mannen zijn buitenshuis actief als kostwinner, vrouwen bestieren binnenshuis de huishouding en de verzorging en opvoeding van de kinderen. Zij zorgen voor huiselijke gezelligheid. Daarnaast fungeren vrouwen door het cultiveren van een fraai uiterlijk en het dragen van modekleding als een uithangbord voor de status van echtgenoot en gezin. De dameskleding wordt

gekenmerkt door zowel 'conspicuous consumption' als 'conspicuous leisure'.¹⁵

Onder de middengroepen in de stad vinden de nieuwe idealen van mannelijkheid en vrouwelijkheid al snel ingang. Mannen en vrouwen volgen in hun kleding, voor zover financieel mogelijk, het voorbeeld van de hogere burgerij. De lagere sociale lagen krijgen pas vanaf de laatste decennia van de eeuw, na de opkomst van de goedkope confectiekleding in combinatie met een stijging van hun welstand, de mogelijkheid de sociale bovenlaag te imiteren. Het mannelijkheidsideaal van fysieke kracht blijft echter onverkort gehandhaafd. Op het platteland wordt nog veel streekdracht gedragen, met name door de boerenstand, maar tot in de tweede helft van de eeuw ook nog vaak door de burgerbevolking. Mannen in dracht blijven aanvankelijk pronken met kleurrijke stoffen en fraaie ornamenten (gespen, knopen, oorringen). Later in de eeuw worden gedekte tinten (vooral zwart) in veel regio's gebruikelijk, als gevolg van religieuze puritanisering (Afscheiding en Doleantie), maar vooral ook in navolging van de stadse mode. Ook hier blijft het fysieke mannelijkheidsideaal in zwang.

In de negentiende eeuw bestaan er dus drie mannelijkheidsidealen naast elkaar: de heer, de dandy en de fysiek sterke man. De eerste domineert binnen de hogere sociale strata en wordt gekopieerd door mannen uit de middengroep. De tweede vinden we onder mannen uit diezelfde sociale lagen die de keurige burgerlijkheid aanvechten. De laatste vigeert vooral onder de lagere sociale lagen en in de boerenstand. Aanhangers van de drie ideaalbeelden hebben over en weer kritiek op elkaar. De heer beschouwt de dandy als een mietje en de

¹⁵ Zie noot 6.

sterke man als vulgair. De dandy vindt de heer te keurig en fantasieloos, de sterke man vulgair en smakeloos. De sterke man tenslotte respecteert de sociale status van de heer, maar vindt hem te gepolijst. De dandy wordt belachelijk gevonden.

De doorbreking van de polarisatie van mannelijkheid en vrouwelijkheid in de twintigste eeuw¹⁶

In de decennia rondom de eeuwwisseling strijden middenklassevrouwen tijdens de eerste feministische golf voor kiesrecht, voor toelating tot middelbaar en hoger onderwijs en voor acceptatie van beroepsarbeid door (ongehuwde) vrouwen. Vrouwen willen zich aspecten van de mannelijke levenssfeer toeëigenen. Als symbool daarvan nemen zij elementen uit de herenkleding op in haar garderobe, zij het meestal in 'vervrouwelijkte' vorm. Het herenoverhemd staat model voor de overhemdblouse, vaak gecompleteerd met een stropdas. Dames dragen het colbert in combinatie met een rok: het mantelpak. De herenpantalon wordt een poffende rokbroek, die Nederlandse dames slechts hoogstzelden dragen, en dan nog uitsluitend bij sportieve activiteiten. Ook de molière, een veterschoen met 'verstandige' hak, wordt vanaf die tijd door dames voor sportieve doeleinden gedragen.

In de jaren twintig komt het korte kapsel voor dames in de mode, in de vorm van een pagekopje of een 'Bubikopf'. Van alle items die de dames aan het herenuiterlijk ontnemen, doet dit waarschijnlijk nog het meeste stof opwaaien. Het lange haar van de vrouw gold immers de gehele negentiende eeuw als het summum van vrouwelijkheid. Vele spotprenten en grapjes uit die tijd hebben sekseverwisseling (men spreekt een dame abusievelijk aan met meneer, of omgekeerd) als onderwerp, waarbij vooral het korte haar als de boosdoener wordt gepresenteerd.¹⁷

Er is in deze periode dus sprake van een doorbreking van de polarisatie van mannelijkheid en vrouwelijkheid, in die zin dat kledingstukken en haarstijlen die voorheen als uitsluitend mannelijk golden, nu ook voor vrouwen geaccepteerd worden. Deze doorbreking is echter vooralsnog zuiver éénrichtingsverkeer: mannen adopteren geen elementen uit de damesmode.

Tegen het einde van de jaren twintig ebt de eerste feministische golf weg: vrouwen denken dat het algemeen kiesrecht vanzelf zal leiden tot totale gelijkberechtiging van man en vrouw. Vrouwelijkheid keert terug in de damesmode, zij het in een twintigste eeuwse variant. Alleen tijdens de oorlogsjaren

16 Zie voor de mode-ontwikkelingen in de twintigste eeuw bijvoorbeeld: Kybalová e.a., *Grosse Bilderlexicon*, 293-320; Contini, *Fashion*, 261-317; Laver, *Costume & fashion*, 213-276; G. Howell, *In Vogue. Six decades of fashion* (Londen 1976), E. Wilson en L. Taylor, *Through the looking glass: a history of dress from 1860 to the present day* (Londen 1989).

17 In het destijds populaire tijdschrift *Het Leven* zijn veel van deze mopjes te vinden (bijvoorbeeld 23-1-1926).

vertonen vrouwen een wat manhaftiger silhouet met brede schouders en vrij korte, rechte of iets gerende rok. Tijdens deze periode wordt dan ook een beroep gedaan op haar maatschappelijke inzet, terwijl zij in de tijden dat het economisch slecht gaat - de crisisjaren dertig en de wederopbouw - weer van de arbeidsmarkt geweerd worden.

Aan het einde van de jaren zestig begint de tweede feministische golf. Deze richt zich op erkenning van de prestaties van vrouwen binnenshuis, gelijke rechten binnen de (huwelijks)relatie en het buitenshuis werken van nu ook de gehuwde vrouw. Opnieuw worden mannenkledingstukken door vrouwen overgenomen. Nu gaat het om de pantalon met gulp, t-shirts (voorheen herenondergoed), (western)laarzen, overall, tuinbroek en battle-dress jasje. Later, in de jaren tachtig, worden daar ook nog het stoere leren jack en zware militair aandoende laarzen aan toegevoegd. Kenmerkend voor de jaren negentig is de vooral door jonge vrouwen veel toegepaste combinatie van vrouwelijke en stoere attributen, bijvoorbeeld een soepel vallend, kort jurkje met decolleté boven een paar uiterst stevige laarzen.

Tot zover is er niets nieuws onder de zon: het toeëigenen van elementen uit de herengarderobe als symbool voor het streven naar gelijkberechtiging zagen we ook al aan het begin van de eeuw optreden. Vanaf de jaren zestig is er echter ook sprake van enig verkeer uit de andere richting bij de doorbreking van de gepolariseerde codes van mannelijkheid en vrouwelijkheid. Vooral jonge mannen adopteren vrouwelijke kledingelementen: lang haar, kleurige kleding, zachte en glanzende stoffen, sieraden en geurende cosmetica. Beide seksen groeien naar elkaar toe in kleedgedrag. Dat weerspiegelt zich het duidelijkst in de unisexmode, waarbij man en vrouw identieke kleding dragen. Voorbeelden daarvan zijn het spijkerpak, de combinatie van t-shirt, sweater of trui met jeans, de overall en de tuinbroek. Opvallend is wel dat deze kleding zonder uitzondering van vroeger specifiek mannelijke kledingstukken is afgeleid. Mannen hebben tot op heden nog niet massaal gegrepen naar het vrouwenkledingstuk bij uitstek: de rok. Enkele couturiers - Estérel, Gaultier - hebben getracht de jurk of rok voor mannen te introduceren. Buiten de catwalk zijn hun creaties echter niet gedragen. Kennelijk is de positie van vrouwen niet zo aantrekkelijk,

Elementen van de herenkleding worden in de damesgarderobe opgenomen: hoed, overhemd, strik, colbert, vest en kort kapsel (1926) Uit: J. Laver, *Costume & fashion* (Toledo 1988) 236.

Elementen uit de dameskleding in de herengarderobe (1968). Uit: *Anziehungskräfte. Variété de la mode 1786-1986* (München 1986) 598.

dat mannen er toe overgaan als symbool van hun verlangen naar elementen uit de vrouwelijke rol en status de rok in hun garderobe op te nemen. Terwijl deze toch op een warme zomerdag zeer aangenaam en comfortabel draagt! Er bestaat weliswaar een beperkte groep mannelijke travestieten die de laatste jaren sterk in de publieke belangstelling staat. Travestieten kleden zich supervrouwelijk en gebruiken vaak kwistig make-up. Hun doel is echter er als een 'echte' vrouw uit te zien, wat iets anders is dan elementen van vrouwelijkheid in mannelijke kleding en uiterlijke verzorging opnemen.

Nieuwe vormen van mannelijkheid

Hierboven hebben we gezien dat de polarisatie tussen mannelijkheid en vrouwelijkheid in kle-

ding en uiterlijk in de loop van de twintigste eeuw minder absoluut wordt. De vraag is nu wat er met de drie concepten van mannelijkheid uit de negentiende eeuw is gebeurd: de correcte heer, de dandy en de fysiek sterke man. Zijn zij, onveranderd dan wel aangepast, blijven bestaan? Zijn er nieuwe ideaalbeelden geboren?

Het ideaalbeeld van de correcte heer is zeker tot 1960 nog volop in zwang. Het vindt zelfs navolging op grotere schaal, nu steeds meer mannen uit de arbeiders- en middenklasse de financiële mogelijkheid hebben zich keurig in het (confectie)pak te steken. Bovendien is pas in deze periode het burgerlijk huwelijksmodel een haalbare kaart voor de arbeiders en kleine boeren. De daarbij behorende rolverdeling tussen mannen en vrouwen wordt daar dan pas werkelijkheid.

Wanneer het werk niet in colbertkostuum verricht kan worden, draagt men dat in ieder geval in de vrije tijd. Het colbert-kostuum is te beschouwen als een

Unisex-jurk van Estérel (1970). Navolging in het straatbeeld bleef uit. Uit: (NRC, 19-2-1970).

Het ideaalbeeld van de correcte heer blijft tot op heden bestaan. Pakken van Hugo Boss uit de jaren '80. Uit: Richard Martin, *A history of men's fashion* (Parijs 1993) 312.

voorbeeld van een 'gezonken cultuur-goed'¹⁸: het wordt door de lagere sociale lagen overgenomen van de elite. Vanaf de jaren zestig verliest dit ideaalbeeld aan aantrekkingskracht: ook kleding is onderhevig aan de informaliseringstendenzen van die tijd. In de jaren tachtig treedt herstel op: het herenkostuum is weer terug, althans als werk- en formele kleding. Kostuums, combinaties en overhemden zijn dan ook in fleuriger kleuren verkrijgbaar. Een man die aanspraak wil maken op een hoge status zal echter nog altijd gedekte tinten de voorkeur geven, zeker voor officiële gelegenheden of in hogere functies. De correcte heer, nu 'business- of city man' geheten, is nog niet uitgerangeerd.¹⁹ De dandy wordt vooral aangetroffen in

jeugdstijlen en in alternatieve circuits. Zo dragen 'Teddy-boys' in de jaren vijftig kleding die teruggrijpt op het *fin de siècle*. Hun tegenhangers, de 'Mods', verkiezen een Italiaanse stijl en gebruiken soms make-up. Hippiëes hebben lang haar en dossen zich rond 1970 uit in fluweel en geborduurde stoffen. Zij dragen ook sieraden. De sterren van de glamrock en hun navolgers passen eveneens binnen het dandy-beeld met hun intensief gebruik van sieraden, glanzende stoffen en make-up. In gematigder vorm zijn dandy-elementen te herkennen in de keuze voor kleurrijke en design kostuums, zijden overhemden en stropdassen.²⁰ Nog altijd komt in deze kledingkeuzes de afkeer van een geregeld, burgerlijk bestaan tot uiting, naast een voorliefde voor esthetiek en show.

Het ideaalbeeld van de sterke en behendige man blijft eveneens bestaan. Het wordt nieuw leven ingeblazen in de jeugdculturen van nozems en rockers en in films met een he-man in de hoofdrol als cowboy,²¹ desperado, geheim agent of gangster. Deze macho-man is vaak uitgerust met stoere kleding: laarzen, leren jacks, spijkerbroeken, hoeden en riemen. De mannelijkheid wordt bovendien vaak onderstreept door het dragen van wapens en door een demonstratief gebruik van vervoermiddelen als paarden, snelle auto's of motoren. De filmhelden zijn sterk geromantiseerd en gestyleerd: zij staan buiten het 'norma-

18 Zie: L.A. Fallers, 'A note on the trickle effect', *Public Opinion Quarterly* V (18) 314-321.

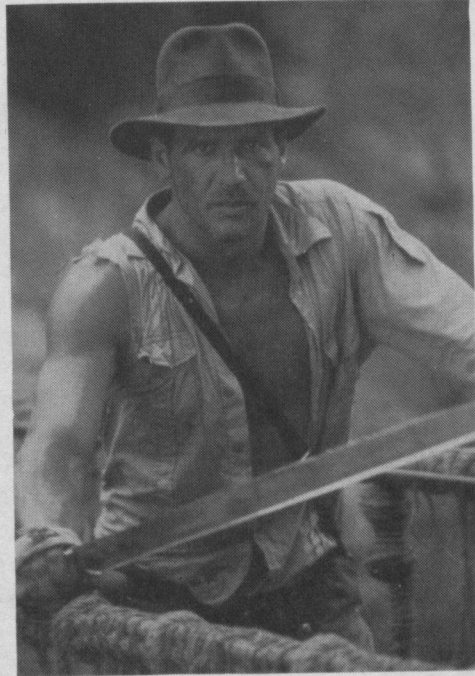
19 R. Martin en H. Koda, *Jocks and nerds. Men's style in the twentieth century* (New York 1989) 148-159.

20 Zie: Martin en Koda, *Jocks and nerds*, 188-221; Wilson en Taylor, *Through the looking glass*, 163-166.

21 Martin en Koda, *Jocks and nerds*, 76-91.

le' dagelijks bestaan. Toch spelen zij wel degelijk een rol in het creëren en verspreiden van dit mannelijkheids-ideaal. Nozems en rockers bestaan wel echt, maar deze stijlen worden vooral aangehangen door jeugdigen vóór zij het verantwoordelijke, volwassen leven instappen.²² Het gaat om jongeren die rebelleren tegen de gevestigde orde van oudere generaties. De macho-man is geboren uit het ideaalbeeld van mannelijkheid zoals dat in de negentiende eeuw bestond onder de lagere sociale lagen. Daar zijn nog altijd de meeste aanhangers van dit concept te vinden. Via de jeugdstijlen en de film dringen echter elementen ervan ook in de midden- en hogere klassen door. Spijkerbroeken en leren jacks zijn duidelijke voorbeelden van gestegen cultuurgoederen. Het fysieke ideaalbeeld is eveneens duidelijk aanwezig in de bodybuilding- en fitnesscultuur. Tenslotte passen militaire elementen -militaire laarzen en jassen, epauletten op de schouders, camouflage dessins, vliegeniersjacks- in het ideaalbeeld van de stoere man. Werden mannen in uniform altijd al bewonderd en als 'echt mannelijk' beschouwd, nu gebruikt men militaire kledingstukken en accenten in de burgerkleding om een mannelijke uitstraling te bewerkstelligen.

Daarnaast komen ook nieuwe mannelijkheidsidealen op: dat van de sportieve en atletische man en dat van de studentikoze, wat stuntelige adolescent, de 'nerd'. Vanaf het einde van de vorige eeuw groeit de belangstelling voor sport. Hand in hand hiermee gaat men een getraind lichaam waarderen, gehuld in sportieve kleding. De door zon en wind getaande 'buitenman' is het prototype van deze stijl. Kledingstukken die oorspronkelijk als sportkleding werden gelanceerd - truien, poloshirts, tennis-, trim- en basketbalschoenen, trainingspakken en windjacks - vinden hun weg naar de herengarderobe, aanvankelijk alleen als vrijetijdskleding. Vanaf de jaren zestig is deze kleding voor velen dagelijkse kleding geworden, zelfs voor op het werk. Een substroming binnen dit sportieve ideaalbeeld wordt ge-

Harrison Ford belichaamt als Indiana Jones in de film *Raiders of the lost ark* de stoere macho-man met hoed en stoppelbaard. Uit: E. Portnoy, *De geklede mens* (De Bilt 1986) 91.

22 Martin en Skoda, *Jocks and nerds*, 63-75.

vormd door de 'college-style': de man in blazer, v-hals pullover of spencer, overhemd en das, met een korte haardracht.²³

De 'nerd' is daarentegen juist wars van sport. Hij moet het hebben van gevoeligheid, intellect en humor. Het prototype is het wat onhandige, beste jongetje van de klas. Hierbij horen een jongensachtig nonchalant kapsel, een wat slordige, 'casual' stijl van kleden en vaak een bril. Dit ideaalbeeld, eigenlijk meer de figuur van de anti-held, is vooral populair onder hoger geschoolden.²⁴

Evenals in de negentiende eeuw is er dus geen sprake van één ideaalbeeld van mannelijkheid. Er bestaan er meerdere en het hangt van de sociale positie en omgeving af welk concept door een individuele man gevolgd zal worden. Het is niet eenvoudig een ideaalbeeld te belichamen. Theorie en praktijk vallen lang niet altijd naadloos samen: sportieve truien spannen om dikke kwabbelbuiken, correct bedoelde pakken zijn soms slecht van pasvorm of worden met te sportieve schoenen gecombineerd en stoere leren jacks omhullen regelmatig schrielse schouders. De laatste decennia is de persoonlijkheidscultus op kledinggebied toonaangevend: iedereen wordt geacht iets van de eigen identiteit in de kleding te laten zien. Tegelijkertijd is echter verreweg de meeste kleding confectie, dus juist niet individueel toegesneden. Mannen kunnen kiezen voor het volgen van één van bovenbesproken idealen en daar een persoonlijke noot aan toevoegen, meestal als accessoire: een aparte stropdas, dasspeld of sokken. Zij kunnen echter ook elementen uit meerdere ideaalbeelden met elkaar combineren tot een persoonlijke stijlmix, bijvoorbeeld een stoer leren jack met sportieve kleding en sportschoenen of lang haar, een oorbel en een trainingspak.²⁵

Conclusie

In de achttiende eeuw dragen mannen en vrouwen uit de elite weliswaar seksspecifieke kleding, maar kleden beide seksen zich met evenveel zorg en veel pracht en praal naar de mode.

Vanaf het einde van de achttiende eeuw treedt een polarisatie op van vrouwelijkheid en mannelijkheid. Het dragen van modieuze kleding, rijk gegarneerd, ingewikkeld van snit en vervaardigd uit zachte, glanzende en/of kleurige stoffen is, evenals het gebruik van cosmetica, voorbehouden aan de dames. Heren kleden zich in een correct kostuum van eenvoudige snit en in gedekte, donkere tint. De herenmode verandert slechts in details. Naast het ideaalbeeld van de keurige heer bestaat in de middengroepen en elite dat van

23 Martin en Skoda, *Jocks and nerds*, 112-147.

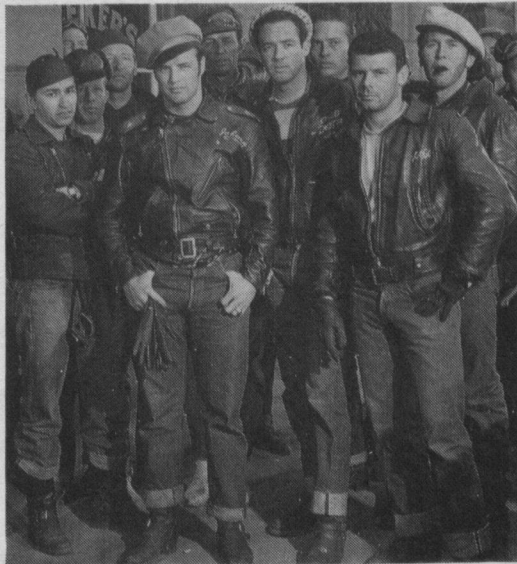
24 Martin en Skoda, *Jocks and nerds*, 34-44.

25 In de stijlmix ziet Elizabeth Wilson de beste mogelijkheden om ook met confectiekleding de eigen identiteit in de kleding te laten zien. E. Wilson, *Adorned in dreams. Fashion and modernity* (Londen 1985) 247-248.

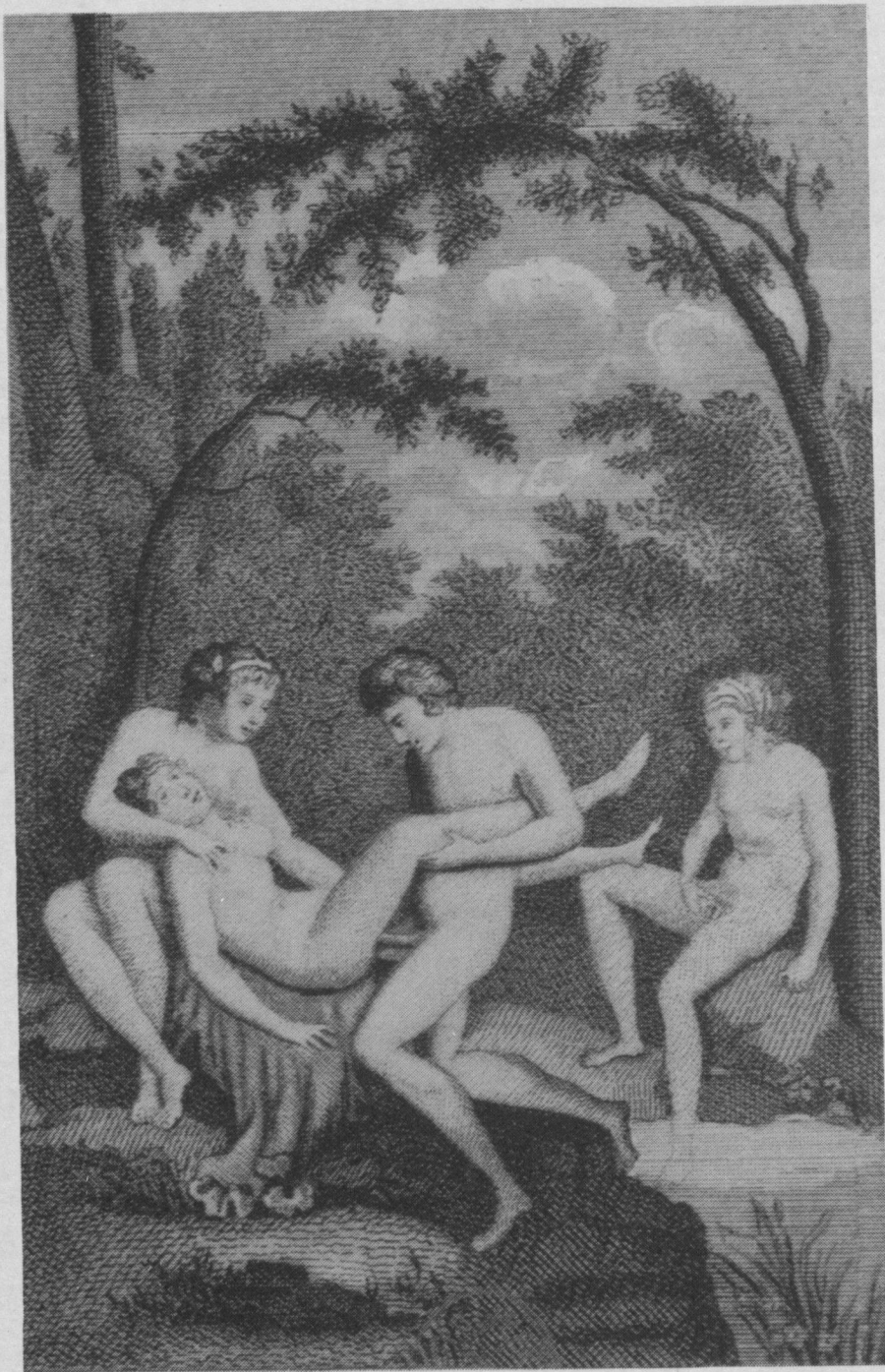
de dandy: een karikatuur van correctheid of een kleurrijk bohémien- of patser-type. In de lagere sociale lagen, die zich geen modekleding kunnen permitteren, bestaat nog een derde ideaalbeeld: dat van de fysiek sterke, behendige man, de macho-avant-la-lettre.

In de twintigste eeuw neemt de polarisatie van mannelijkheid en vrouwelijkheid af. In het kielzog van de eerste feministische golf eigenen vrouwen zich in de eerste decennia van deze eeuw de mannelijke levenssfeer symbolisch toe door het incorporeren van elementen uit de herenkleding in de damesgarderobe. Ditzelfde gebeurt tijdens de tweede feministische golf vanaf circa 1965. Dan wordt de polarisatie echter bovendien enigszins in de andere richting doorbroken: mannen nemen ook voorheen vrouwelijke elementen in hun kleding en uiterlijk over. In tegenstelling tot het mannelijk kledingsstuk bij uitstek, de pantalon, slaagt de vrouwelijke tegenhanger, de rok, er echter niet in de kleerkast van de andere sekse op grote schaal te infiltreren.

De drie ideaalbeelden van mannelijkheid uit de negentiende eeuw, de heer, de dandy en de macho-man, blijven, in diverse eigentijdse vertalingen, in de twintigste eeuw bestaan. Daarnaast komen nieuwe idealen op: de sportieve (buiten)man en de jongensachtig nonchalante 'nerd'. Tegenwoordig kiezen mannen ook vaak voor een vermenging van stijlen, als gevolg van de uit hoofde van de persoonlijkheidscultus sterke behoefte iets van de eigen identiteit in het uiterlijk te laten zien.

Marlon Brando staat model voor de rebellerende jeugd in de film *The wild one* (1953), met spijkerbroek, leren jack en laarzen. Uit: Martin, *Men's fashion*, 237.

De meisjes 'raken' hun maagdelijkheid niet 'kwijt', ze geven haar weg. Uit: Josine Blok ed. e.a., *Deugd en ondeugd. Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 13 (1993) 24.